

Studija apie liuteroniškosios Reformacijos ir Šiaurės Europos kalbų procesus

Kauko, Mikko, Miika Norro, Kirsi-Maria Nummila, Tanja Toropainen & Tuomo Fonsén, eds. 2019. *Languages in the Lutheran Reformation. Textual Networks and the Spread of Ideas*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 303 p. ISBN 978 94 6298 155 3.

Eleonora Buožytė

Literatūros ir kultūros tyrimų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas eleonora.buozyte@ff.vu.lt

Įvairių istorinių datų sukaktys tradiciškai reiškia ir naujas knygas, tekstus, skirtus tam istoriniam fenomenui aptarti. Geriausias to pavyzdys – praėjusius kelerius metus (ir iš esmės netgi šiandien) Lietuvoje galėjome stebėti, kaip išleidžiama daugybė knygų, vienaip ar kitaip apmažančių valstybės šimtmečio istoriją. Kiek anksčiau, 2017 m., kartu su Europa ir likusiu pasauliu minėjome vieno svarbiausių ankstyvųjų naujųjų laikų istorijos įvykių – Reformacijos – 500-ąsias metines. Recenzuojamą knygą, kurios atsiradimą galėjo paskatinti ir jubiliejaus minėjimas, galima laikyti dar vienu svarbiu įnašu į Reformacijos refleksiją šiandien. Vis dėlto, skirtingai nuo daugelio kitų „proginų“ leidinių, šios knygos tikrai negalima laikyti vien muziejine, negyva ar dirbtina, aktualumą pagrindžiančia tik minėtina sukaktimi kalendoriujė – tai interdiscipliniškumu pasižymintis tekstų rinkinys, aktualus ankstyvųjų naujųjų laikų istorijos tyrėjams. Knygos ašimi tampa ne tiek pati Reformacija, kiek jos paskatinti pokyčiai, konkrečiau – kalbų ir tekstų slinkty Europoje aptariamuoju laikotarpiu. Dvylikos autorių straipsniuose nagrinėjamas labai platus geografinis, kalbinis ir istorinis laukas – nuo Liuterio idėjų recepcijos Anglijoje (John L. Flood) iki medicininės kalbos pirmuosiuose Lietuvos liuteronų tekstuose (Dainora Pociūtė), vokiečių kalbos įtakos pirmiesiems krikščioniškų tekstų vertimams į latvių kalbą (Pēteris Vanags) ir lingvistinių reformacijos idėjų atspindžių besiformuojančioje rašytinėje estų kalboje (Kristiina Ross). Autorių užmojis itin platus ir ambicingas, tačiau ne mažiau aktualus.

Imantis tokios temos analizės, be abejonės, atsispirti reikia nuo Martyno Liuterio ir jo iškeltos teologinės *Sola Scriptura* doktrinos, turėjusios didelę įtaką kalbų raidai ir ver-

Received: 10/10/2019. Accepted: 04/11/2019

Copyright © Eleonora Buožytė, 2019. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

timo praktikų tobulinimui. 1522 m. Naujojo Testamento vertimas ir 1534 m. Vitenbergo Biblija tapo akstinu versti sakraliuosius tekstus ir į kitas tautines kalbas, padaryti juos prieinamus daugumai. Tai tapo iššūkiu ir jau susiformavusioms rašytinėms kalboms, ir toms, kurios dar tik žengė pirmuosius žingsnius. Verčiant ieškota geriausio, tiksliausio sprendimo, remtasi kaimynų, ypač – liuteroniškaisiais, pavyzdžiais, perimant gramatines ir stilistines įtakas, toliau platinant liuteroniškąsias idėjas ir sąvokas.

Įtakų tinklas (idėjinis, kalbinis ir literatūrinis), jo mobilumas, tinklaveika, teksto įtakos tapo pagrindinėmis aptariamoms straipsnių rinktinės temomis. Nagrinėjama, kaip liuteroniškosios idėjos pritaikytos naujoms vietovėms, naujoms kalboms ir kontekstams, kaip reformacija paveikė literatūrinių kalbų standartizavimą. Taigi knyga galėtų sudominti ir lietuviškosios raštijos tyrėją, nes koncentruojamasi į liuteroniškųjų idėjų sklaidą XVI–XVII a. Šiaurės Europoje (tiksliau, kaip formuluojama knygos pavadinime, – Baltijos jūros regione), įtaką literatūrinių kalbų standartizavimui. Tyrimų laukas labai platus – įvade teigiama, kad darbe tam tikrais aspektais aptariamos vokiečių, švedų, danų, norvegų, islandų, olandų, suomių, estų, latvių, lietuvių, lenkų, čekų ir anglų kalbos (p. 11). Kalbų gausa grindžiama tuo, kad laikotarpiui būdingas daugiakalbiškumas – miestuose buvo įprasta girdėti daug kalbų, kasdieniai jų kontaktai veikė viena kitą, skirtingų regionų, valstybių (taip pat ir LDK) kanceliarijoje buvo vartojama ne viena, o net kelios rašytinės kalbos. Nors galiojo tie patys bendri liuteroniškieji idealai, skirtingos socialinės, lingvistinės ir netgi politinės sąlygos, vyravusios skirtinguose regionuose, stipriai veikė Liuterio idėjų supratimą ir realizavimą praktikoje.

Siekdami išryškinti ir atskleisti tuos santykius, idėjų kelionę iš vieno teksto į kitą, dvylika tyrėjų parengė po straipsnį, pateikiantį vis kitą liuteroniškosios įtakos kalbai ir tekstams pavyzdį. Šie suskirstyti į keturias bendro pobūdžio temas. Pirmoji – „Liuterio idėjų recepcija ir jų įtaka rašytinių kalbų vystymuisi“ – apima vokiečių įtakos pavyzdžius anglų (John L. Flood), estų (Kristiina Ross), lenkų ir prūsų (Izabela Winiarska-Górska) kalboms. Skaitytoją galėtų ypač sudominti Izabelos Winiarskos-Górskos straipsnis „Liuteroniškosios minties įtaka lenkų literatūrinei kalbai XVI amžiuje“ (p. 79–102). Autorė bendrame XVI a. Lenkijos literatūriniame ir kalbiniame kontekste aptaria protestantiškosios literatūros leidėjo Jano Seklucjano (ca 1510–1578), vertėjo Stanisława Murzynowskio (1528–1553) ir redaktoriaus Jano Sandeckio-Maleckio (1490–1567) polemiką. Lietuvių skaitytojui prieinamas išlikęs 1547 m. Maleckio atsakymo į Sekluciano priekaištus vertimas ir analizė, supažindinantys su aplinka, dariusią tiesioginę įtaką Martyno Mažvydo veiklai¹. Winiarskos-Górskos tyrimas galėtų būti naudingas siekiant detaliau suvokti to meto kontekstus.

Antrasis skyrius – „Biblijos vertimų poveikis rašytinės kalbos vystymuisi“ – grindžiamas čekų (Robert Dittmann) ir švedų (Jonatan Pettersson) atvejais, iliustruojančiais liuteronybės įtaką išsivysčiusių kalbų kontekste.

Trečiasis skyrius, mįslingiausiu pavadinimu – „(Katalikiškų) tekstų pernaudojimas po Reformacijos“, – nagrinėja tekstų žanrus ir jų adaptacijas kontekstui. Elise Kleivane

¹ Rimša, Vaidotas. 2001. *Jano Maleckio ir Jano Sekluciano polemika dėl katekizmo kanoninio vertimo*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

ir Svanhildur Óskarsdóttir pateikia kūdikėlio Jėzaus ir Švč. Mergelės Marijos istorijų išpopuliarėjimo po Reformacijos Šiaurės Europoje (ypač – Norvegijoje ir Islandijoje) priežastis, jų pritaikymą naujiems kontekstams; Tanja Toropainen nagrinėja giesmės *Te Deum laudamus* vertimus į suomių kalbą, o Sebastianas Seyfertas atsigręžia į XVI a. žemutinę Vokietiją ir nagrinėja Naujojo Testamento leidimus lydėjusių tekstų, savotiškų santraukų (ne)savarankiškumą, santykį su Šventuoju Raštu.

Paskutinė knygoje nagrinėjama tema – universaliausia ir plačiausia, apimanti kalbinius ryšius ir skolinius. Čia patenka jau minėti Dainoros Pociūtės bei Péterio Vanago tekstai, Mikko Bentlinas ieško žemutinės vokiečių kalbos įtakos pirmiesiems tekstams suomių kalba, o Merlijn de Smitt nagrinėja Šventajame Rašte minimų zoonimų vertimus į olandų kalbą XVI a.

Kaip matyti tiek iš šios knygos turinio, tiek ir iš bendrų tendencijų pastarųjų metų mokslinėje literatūroje, istorinės kalbotyros ir literatūros istorijos tyrimai nagrinėjama tema populiarėja, nes idėjų ir įtakos sklaidos analizė pajėgi atsekti intelektualinius, kultūrinius ryšius, jų šaltinius. Pratarmėje užsimenama, kad mokslininkams gerai žinomi vidiniai kalbų raidos niuansai, tačiau retai atkreipiamas dėmesys į jų tarpusavio ryšius, todėl, „koncentruodamasi į šiuos poveikius, knyga siūlo naują požiūrį į Reformaciją“ (p. 9). Rinktinės sudarytoja Kirsi-Maria Nummila įvadiniame straipsnyje teigia, kad „ši knyga yra pirmas darbas, iš skirtingų kalbų perspektyvos nagrinėjantis reformacijos įtaką ir XVI–XVII a. kalbos pritaikymą rašytinei ir literatūrinei vartosenai“ (p. 27). Mokslininkai dažnai stengiasi parodyti, jog jų tiriamas objektas yra nepakankamai išnagrinėtas, tačiau pastarąjį sudarytojos teiginį reikėtų vertinti atsargiai – kalbinės ir literatūrinės XVI–XVII a. įtakos jau yra tirtos tiek liuteroniškuose, tiek katalikiškuose religiniuose tekstuose, esama kultūrinio vertimo fenomeno, idėjų sklaidos lingvistiniu ir kultūriniu požiūriu tyrimų². Tiksliau būtų galima sakyti, kad knyga siūlo gilesnį ir platesnį požiūrį į nagrinėjamą temą, šią knygą galėtume vadinti pirmąja rinktine, išskirtinai besikoncentruojančia į minėtą temą, tačiau fenomenaliu posūkiu, ko gero, vargu ar galėtume pavadinti.

Klausimų sukėlė ir įvade apibrėžtas geografinis tyrimų laukas. Įvadiniame straipsnyje teigiama, kad nors kalbos, paplitusios Baltijos jūros regione, priklausė skirtingoms kalbų grupėms ir skyrėsi daugeliu aspektų, ilgą laiką jų ryšys buvo toks glaudus, kad „net galime kalbėti apie hipotetinę Baltijos jūros lingvistinę sritį (Baltijos Europą), kurioje kalbos turi tam tikrus bendrus bruožus“ (p. 21). Žinoma, multilingvistiniuose ir

² Lietuvių kalba paskelbti Ingės Lukšaitės (pvz., *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1999), Dainoros Pociūtės (pvz., *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės: Lietuvos Didžioji kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*. Vilnius: Pradai, 1995; *Maištinkų katedros: ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008; *Nematomos tikrovės šviesa: Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017) tyrimai, šiais metais apginta Ernestos Kazakėnaitės disertacija *XVI–XVII a. liuteronų latviškųjų Biblijos fragmentų sąsajos su Glūcko Biblijos vertimu (1685–1694)* (Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas), minėtina Stolt, Birgitte. *Luthers Übersetzungstheorie und Übersetzungspraxis. Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546*. Hg. v. Helmar Junghans, Bd. 1. Berlin: Vandenhoeck & Ruprecht; Robert Kolb, ed. 2008: *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550–1675. Brill's Companions to the Christian Tradition*, Vol. 11. Brill; etc.

multikultūriniuose XVI–XVII a. miestuose vartota įvairių kalbų, tačiau istoriškai ir politiškai kyla abejonių dėl tokio regiono pavadinimo. Sunku paneigti, kad tarp minėtų kraštų būta ir ekonominių, ir kultūrinių, kartais (ypač XVII a. karų metu) – ir politinių ryšių. Vis dėlto jie buvo labai nelygiaverčiai ir netolygūs – pavyzdžiui, LDK kone visą savo egzistavimą ignoravo Baltijos jūrą. Net jeigu priimtume teiginį apie viso regiono bendrumą, nelabai aišku, kaip šiame regione atsiduria anglų kalba ir Britų salos. Čekų kalba taip pat šiam regionui tarsi nepriklauso (nors jis kiek labiau suprantamas dėl istorinio glaudumo su lenkų kalba), o štai prūsų kalba įvade iš viso neminima, nors knygoje ir nagrinėjama (žr. Izabelos Winiarskos-Górskos straipsnį). Galbūt tai pernelyg smulkmeniškios priekabės, tačiau kilo abejonių dėl bandymo konceptualizuoti visą rinktinę ir nagrinėjamu aspektu „apglėbti“ dvylika skirtingų tekstų.

Vis dėlto labiausiai pritrūko apibendrinimo. Dvylika skirtingų spalvų gabaliukų nesulipo į konkrečią mozaiką, palieka pabirą, margą, nekonkretų įspūdį. Kiekvienas pavyzdys papildo, gilina liuteroniškosios Reformacijos minties sklaidos ir jos priemonių tyrimus, tačiau galiausiai lieka neaišku, kokias bendro pobūdžio išvadas galime daryti, ką tyrimai pagrindė ar (ir) paneigė, kokios jų sąsajos etc.

In summa summarum, knyga parašyta savo srities specialistų, tokiems ir skirta. Ji vertinga ir įdomi platesniam tyrėjų ratui dėl savo interdiscipliniškumo – informacija aktuali Bažnyčios ir kultūros istorijai, literatūrologijai, socioistorinei lingvistikai. Nors atkakliai akcentuojama liuteroniškosios Reformacijos tema, ji neatskiriama nuo Romos Katalikų istorijos, todėl solidi rinktinė dar vertingesnė.